

KISEBB KÖZLÉSEK.

A magyar szókincs eredetéhez — szóegyezési adatok, főleg a keleti altaji nyelvsoportokból.

M. ildomos — «prudens» jelentéssel, régibb magyar nyelvemlékekben (pl. Bécsi és Münch. cod.-ben: *legyetek ildomosok, miként kígyók*); *ildomosság* «prudencia»; ebből biztosan elvonható **ildom* »prudencia». Ez meg = m a n d s u *ildamu* «gescheidt, geistreich; anmutig» (H. C. von der Gabelentz szótára); szintígy Z a c h a r o v mandsu-orosz szótára: «gewandt, flink, geschickt, witzig (проворный, ловкий, острый, острякъ)» meg «hübsch, stattlich (красивый, статный: nőről, lóról szólva). — Észrevette már Bálint G. (Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén 1877.), midőn a m. *ildom*-val a mong. *ilgom* (*ilγom*) «éles elmű, belátó, figyelmes» szót egybevetvén, a mandsu *ildamu*-ra is utal. Csakugyan nagyon szorosán egybe is vág a mong. *ilgom* a mandsu *ildamu*-val, különösen a Schmidt- és Kowalewski-féle mongol szótárák értelmezése szerint (Sch. 39. «fink, geschickt, pünktlich, gewandt»; Kow. 305. «adroit, agile, souple, allerte; fin, ingénieux, pénétrant, sagace; attentif». Látni való egyébiránt, hogy a mandsu *ildamu*-nak, úgy mint a mong. *ilgom*-nak alapjelentése a «fürge (fink, behend, geschickt)», minélfogva nem lehet azt a mong. *ilga*-«distinguer, discerner» igéhez kötni, mint Bálint akarja; a két szóalak nyilván csak változati viszonyban áll egymáshoz, s minthogy a *d*-vel való alak a törökségben is mutatkozik (a «fürge» alapjelentéssel: csag. *ildam* «schnell, eilend» Vámb., Budagov; altaji-tat. *iltam* скорый, скоро), ezt egyszersmind eredetibbnek is kell tartanunk. — A m. *ildom* szónak a mandsu *ildamu*-val (meg tör. *ildam*, mong. *ilgom*-val) való teljes tőalakbéli és szoros jelentésbéli megegyezése nyilván kölcsönvételi viszonyra utal, a melyben a magyarral szemben a

mandsu, mongol és török csoportokat együtt véve egyelőre csak egyik félnek vehetjük. Hogy kölcsönvételi szóegyezés van külömben is a magyar meg az altajiság legkeletibb tagja közt, annak legvilágosabb példája a *szakáll* szó = tör. *sakal*, mong. *saçal*, mandsu *salu* «bart». Szakasztott olyan pedig mint m. *ildom* = mds. *ildamu*, még ez: m. *érem* «meritum» MA. (*éremel-mereri*) = mds. *erdemu* «tugend, fähigkeit, güte, verdienst; tugendhaft» (Gabl.), добродѣтель, доброта души, даровитость, силы души; доблесть, заслуга (Zach.) | mong. *erdem* «habileté, adresse, talent; qualité, mérite; vertu» (Kow. 260.) | tör. (ujgur) *ertem* verdienst, vorteil, nutzen, tugend (Vámb.) ; alakjánál fogva nem ide való tör. *jardim* «segítség», melyet Bálint (Párhuzam) még a mong. *erdem*-hez csatolt.

görény «*martes domestica*» MA., iltis (így is: *gerény*, *geríny*, *giríny*): m a n d s u *kurene* iltis (Gabl.; schneewiesel, ласка — dem iltis [хопекъ] ähnliches tier Zach.) | m o n g . *kürene* un animal, spèce de putois (родъ хорька) Kow. 2636 ; a mongol szót egybeveti Bálint (Párh.). — De a törökségben is találkozik efféle állatnak ezen elnevezése: oszm. *girin* (Vámbéry, M. Ered. 293., a Lehcei osmani-féle szótárt idézve; ebben ilyen magyarázata van: «kis állat, tarka és feketeszőrű, Tatarisztánból jön»). Még más, és pedig eredetibb török alakját (*r* helyett *z*-vel) észrevette Munkácsi (Nyelvőr XIII, 260): *kojbál* és *karagasz küzän, küsän*, alt. *küzen* iltis (хопекъ). Innen a szamojédben (Kam. dial.): *khözen* iltis. — Hasonló eset, hogy t. i. eredetileg *z*-vel való török szó *r*-es változatban a mongol és mandsu nyelvekbe került s a magyarban is *r*-vel van: tör. *ikiz* | mong. *ikere*, mands. *ikiri* zwillinge | m. *iker*.

hiúz «*lynx* (luchs)». Eddigi egybevetés: Vámbéry, M. Er. 293. l. = tör. *as* és *jüz*; ezen megjegyzéssel: «ebből származik az ismert *ak-as* hölgymenyét (szó szerint: fehér hiúz)». Látni való, hogy az *as* még jócskán eltér a m. *hiúz*-tól; s nem is jelent «luchs»-ot, hanem «bermelin, hölgymenyét»-et (Budagov, mint csag. és kaz. szó: ропностаѣ), a mely jelentést V. is az *ak-as*-nak tulajdonít. A *jüz*, tkp. *juz* perzsa szó, már jóval közelebb áll ugyan a *hiúz*-hoz, de ez sem fejt meg teljesen az alakját, mely előző *hijúz*-ra utal; jelentése tkp. «felis uncia (once, panthère dressé à la chasse)». — Vámbéry, Szóegyez. (1869): *hiúz* = jak. *üs* (corr. *üs*) «luchs». E szó megvan a *kojbál* és *karagaszban* is: *üs* luchs. —

Nem kevésbé mint mind ezek, illenék a *hiúz*-hoz akár a finn *ilvekse* (n. *ilves*) «luchs» is, de ezen egybevetésnek is az a híja volna, hogy a *hiúz*-nak kezdő *h*-ját nem magyarázná meg. — E bajon segít talán a következő: mong. *šilegüsün* «lynx, loup cervier, рысь» (Kow. 1494) = burj. *šilūse, šilūhūñ*, melynek összevont végű alakját a mandsu *silun* mutatja; fölvette az altaji török is: *šülüzin* «рысь». A m. *hiúz*, illetőleg *hijúz* a mong. szónak vég *n*-je híján, = *šilegüs*; az *egü*-nek összevonása meggyarázza a hosszú *ú*-t (v. ö. burj. *šilūse*); közönséges magyar hangváltozás szerint a *j* vált *l*-ből, a kezdő *h* meg *s, š*-ből.

hölgy «hermelin» (*hölgy-mál, h.-menyét*). — Ez állatnévnek megfelel a vogulban: *sālšī*, vogL. *šogliš* «горностаи, hermelin». De ehhez nyilván még köze van a többi altajiságban ezeknek: mandsu *solozi* zobel (Gabl.), eine art iltis (хорекь: Zach.); v. ö. tung. *sūlaki* «fuchs» (Castr.); tung. (Gold. dial.) *solī* és *soloki* fuchs; tung. (Czekanowski's tung. Wörterverzeichnis, ed. Schiefner 1877.) *solongo* (*šolongo, zolongo*) «wiesel» | mongol: *soloñgo, soloña* хорекь, колонокъ (le putois, la martre de Sibérie) Kow. 1401. = burj. *soloño* iltis, *holoño* feurmarder, mustela Sibirica (Castr.) || szamojed (Kam. dial.): *šili* zobel (Castr.) || kott nyelv: *holanka* feurmarder (Castr.). — Meg lehet jegyezni, hogy az ugor-ságszerte elterjedt m. **egér** névnek, melynek vogul alakja *tāñer, tānger* (MUGSz. 787.), szintén fölmerül a mása a mandsuban: *singeri* «maus, ratte» = tung. *siñerokan, hiñerokan* (*sinerikan, čiñirikan, singlar*) «ratte».

zerge «gemse, antilope»: v. ö. mandsu *sirga* кабра, moschus-tier, — дикая коза, желтовато-бѣлая (wilde ziege, gelblich-weiss) Zach., *sirgatu* (allgemeine benennung verschiedener arten moschus-tiere; meg: hirschartiges tier mit gelblich-schwarzem felle) Zach. | Gabl. *sirga* grosses reh, *sirgatu* eine art reh, *sirgacín* reh, gelbe ziege | mong. *širgakčín* дикая коза, antilope (meg: isabellenfarbig [stute] és *širga* соловой, de couleur isabelle (pl. š. *morin* cheval c. is.) Kow. 1529. — Mind ezen mong. és mands. szók a mong. *sira* «sárga»-hoz csatlakoznak, mely a tör. *sari* (*sarig* = m. *sárga*)-nak a megfelelője. A m. *zerge* tehát a *sárga* mellett más úton került kölcsönszó volna. — MNySzótára a m. *zerge* szó eredetére nézve a mong. *zegere* (*zegere*), *zegeren* «capra rupicapra»-ra utal (Kow. 2320. *zegere, -ren* дикая коза, chevreuil;

Schmidt 299. *zegeren* v. *zegeren* wilde ziege, antilope). Ennek is az etymonja a színre vonatkozik: v. ö. *zegerde morin* рыжая лошадь (fuchspferd, cheval alezan).

bika «stier»; mása a törökben: *buka*, *buga* id. (oszm. *buga* [*buḡa*] stier, büffel; csag. *buḡa*, kirk. *buka*, alt. *puka*, *puḡa*). A mellett, hogy a *m.* szó nem a szlávból való (ószl. *быкъ*, *bykŭ*, melynek magyar másául inkább *bik*-féle alakot várnánk), még fölhozható, hogy a mordvin *bikā*, *bukā* (ochs: Ahl.) végvocalisával szintén török eredetre utal. — Megvan a mongolban: *buḡa* bika Bál. (Kow. 1159. «воль, быкъ: taureau, boeuf») | a *m a n d s u* ban, más hím-állatról: *buka* hammel, widder (Gabl., Zach.) || egyéb szókkal a törökből, a kott nyelvben: *boga* «stier» (Castr.). — Kérdésnek hagyhatjuk, hogy van-e a szláv *быкъ*-nak is köze a tör. *buka*, *buga*-hoz; a szlávságnak egy részébe ez utóbbi csakugyan átkerült: orosz (déli) *bugaj* stier (zuchtstier, племенной быкъ: Dal.), s Miklosich (Türk. Elem.) fölhozza még ezeket: kis-orosz és lengyel *buhaj*, bolg. *boga* | meg: rum. *buhaj*, gör. *μπουḡας*). — Munkácsi (Ny-őr XIII, 259) a tör. szóval a *m. buga*-t állítja egybe («kis szarvú marha, szarvatlan kos v. tehén»), a *bika*-t szláv úton kerültnek tartván. De ez a *buga* magában nyilván nem a «hím-állatot» jelenti, hanem jelzőül a marhának említett tulajdonságát: *buga* ökör, *b. kos*, *b. tehén*.

borjú kalb: a tör. *boḡaḡu* oszm. (*buzau*, *bīzau* kaz., *buzō* kojb., *puza*, *pīza* alt. [kond.]) «kalb» szón kívül, mely a csuvasban *puru*, *pru* alakot öltött, megvan szintén *r*-es alakkal: *m o n g.* *birō* (*birāḡo*-ból) Bál. (Párh.), de nem épen «kalb» jelentéssel, mint Bál. egyszerű idézése sejteti, hanem: Schmidt 108. *birāḡo* «rind im zweiten jahre», Kow. 1153. «boeuf de deux ans».

ökör ochs: tör. *öküz* (oszm., *ügez* kaz., a csuv.-ban *r*-vel: *vuḡur*) id. | *m o n g.* *üker*, *ükür* Bál. (*üker* «rind, rindvieh», Schm. Kow.)

ünő junge kuh: tör. *inek* (csuv. *inü*) kuh | *m o n g.* *ünije* kuh Bál. (*ünijen* kuh Sch., *ünijen*, *ünije* «vache, génisse» Kow. 485) *m a n d s.* *unijen* kuh (Gabl.).

kos «aries, widder»: tör. (oszm.) *koč* schafbock, widder (csag. *koč* és *koč-kar* id.; alt. *koč-kor* wilder schafbock, widder; meg: *kuča* (= mong.); kojb. *kuta* hammel | *m o n g.* *zuca* Bál. párh. (Kow. 940 «bélier, agneau qui n'est pas encore châtré»; burj. *zusa*,

çuca widder) | mands. *kuča* widder, bock (Zach., *kōča* Gabl.); tung. *kuca* Castr.

kecske *capra*; tör. *keçi*, *kečki* és *ečki* Vámb. (oszm. *keçi*, csag. *kečki* és [kasz.] *ički* Lug. csag.); csuv. *kaža*, *kačaga* id. | mong. *išige* kis kecske Bál. párh. (*išigen* *козленокъ*, junge ziege, ziegenbock Kow. 285).

tulok (*tulko-t*) juvenis: mong. *tuɣol* borjú Bál. párh. (*tuɣul* veau, *теленокъ* Kow. 1807.) | tör. szóúl felhozza Vámb. a csag. *turuk* «kétéves ökör» szót, a mely azonban nincs meg Csag. Sprachst.-ben, sem Budagov szótárában.

ürü «aries castratus, hammel»: tör. *ürü* id. (fólhozza Vámbéry, Csag. sprachst., mint turkm. szót; nem találjuk meg Ilminszkinél, különféle «juh»-nevek elsorolásában | mong. *irge* Bál. párh. «mouton châtré» Kow. 326); burj. *irge* hammel, schöps (Castr.)

kan «mas, masculus» (kül. «aper, verres»: *kan-disznó*, *vadkan*, *k. macska*; székl. *kam*): tör. csag. *kaban* das männliche schwein [eber] Vámb. Sprachst.; *кабанъ*, *боровъ* Budag.; alt. *kaban*, *kaman* *кабанъ*, *vadkan*; — a csuv. *kaban* Zol. nem szabályos alakú [*ka-* helyett *zo-* kellene], s jóformán csak ujabban került a tatárból vagy épen az oroszról [*кабанъ*]; másképen *sisna ažu v. azi* «disznó-hím» | mong. *ɣaban* «sanglier, verrat» (Kow. 750); e mellett elesik a Bál. párh. egybevetette mong. *genden* (Kow. 2446. *gendü* «petite panthère mâle; le mâle d'un animal carnivore»; Schmidt 197). — Arra nézve, hogy a m. *kan* a törökből került, az észit *kuít* [tő: *kunti*] és *kult* «eber» ellenében számba jön, hogy a *disznó* szó is török eredetű.

borz «dachs»: tör. *borsuk* id. (oszm., *bursik* kaz., *porsuk* alt.; — csuv. *porš*, *poriš*) | mong. *borki* vén borz Bál. párh. (Kow. 1223. id.) || az oroszban is: *barsuk*.

teve «kamel»: tör. oszm. *deve*, csag. kurg. *tüje*, kaz. *döje*; — csuv. *tüve* id. | mong. *temē*, *temege* Bál. párh. (*temegen* chameau Kow. 1726.) | mands. *temen* kamel (*temeri* kamelfarbe) Gabl. Zach. — tung. (Gold. dial.): *tíme*.

túzok «trappe»: tör. (csag.) *toɣdak* trappe Budag. (Vámb. Sprachst. *toɣdak*, *toɣdak*); karag. *tōdak* feldhuhn | mong. *tōdok*, *todok* Bál. párh. (Kow. 1807. *toɣodak*, *-dok* [tōdok] *драхва*, trappe; Schmidt *toɣodok*).

daru (*daru-t*, *darva-t*) «kranich»: osztIrt. *tōra*, S. *tāraz*,

B. *tör, tōra* (Ahlq.) kranich; vogB. L. *tāri* kranich: *sēmel t. schwarzer storch*; zürj. votj. *turi* kranich || t ö r. oszm. *turna*, csag. *torna*, kaz. alt. *torna*, kirg. *tirna*, csuv. *turna*; — jak. *turuja* kranich | m o n g. *toxorō*, Bál. párh. (Kow. 1813. *toxoriu*, *toxorirun*, Schm. *toxoriu*) kranich; burj. *tokoruñ*, *toxorūñ*, *togoŕa* Castr. | t u n g. *tokorof*, *tokorou* kranich (Castr.). — V. ö. *hattyú* alatt az egyező oszt. vog. meg tör. mandsu madárnevet.

czakó «*ciconia*»: Bálint (Párh.) egybeveti ezt: mong. *caɣolaj* «gém fajta» (Schmidt 317. «reiher», Kow. 2080. *caɣulaj* цагьял reiher, rarapa, taucher) | ehhez csatlakozik még a mandsuból: *čaku* «fehérnyakú (madár v. kutya)», *čakuza* fehérnyakú szarka, *čakulun* бѣлошейка, weisskehlehen (t. i. ворона, галка: varjú, csóka) Zach. (*čakō*, *čakōza*, *čakōlun* Gabl.)

hattyú «*cygnus*, schwan». — Az oszt. *χōteñ*, *χōdañ* (osztS. *kōtteñ*, osztB. *χōtiñ* [Ahl. *χōtañ*, *χōtiñ*] és vog. *kōteñ*, *kōtiñ* «schwan»-ra nézve, a melylyel a m. *hattyú*-t MUgSzót. egybevetette, figyelembe veendő még mint egyező madár-elnevezés: m a n d s u *kutan* «pelikan» Zach. (Gabl. *kōtan*) és a kezdő gutturalis elvesztével: *utan* id. (Gabl. Zach.) | t ö r. (csag.) *kotan* «storch» (анѣръ, Budag. II, 70. de II, 85. egy csag. könyvbeli helyre hivatkozással: *kotan* «pelikan»; Vámb. Sprachst. meg *kutan* «wiedehopf»; — Lugat csag. «*sakka kušu*», s ezen alkalmasint nem «stieglitz»-et, hanem a *böjük sakka kušu*-t, azaz «pelikan»-t kell érteni) | m o n g. *χutan* pelikan, kropfgans (баба птица Kow. 909). — Munkácsi (Nyelvőr XIII, 260) a m. *gödény* «pelikan, kropfgans» szót veti egybe a csag. *kotan*-val, mely egy fölveendő magashangú tör. **kōten* alakot tükröztetné.

gyeplő «*leitsel*, lenkriemen». — Első tekintetre nagyon plausibilisnek tetszik Vámbéry magyarázata, hogy e szó egy török *jiplik* (vagy akár *jeplük*) «kötél, kötőszerszám (strick, bindezeug)» szónak a mása. Van egy tör. *jip* (így is *ip*) «strick, schnur, faden» szó, s megvan *-luk* (stb.) képzővel *jiplik* (*iplik*) is, főleg «garn, zwirn», de még «schnur» is (oszm.), vagyis szintén «kötél-féle», s a *gyeplő* bizony «kötél-féle», s ilyen neve megilleti, még ha «szíjjal» váltották is föl a primitivebb «kötélet». A m. szónak ő véghangzója meg úgy felel meg a tör. *-ik*, *-ük*-nek, mint az *ünö*-beli ő a tör. *inek* végének. A *gyeplő* tehát kielégítően meg van magyarázva. De mégsem annak, a ki azt tartja, hogy egy jó török kép-

zövel alakult szó, melynek az alapszava is török s nem magyar szó, a magyarba csak mint kölesönzés kerülhetett, a mire nagyon is alkalmas a *gyeplő*, mint bizonyos miveltségi tárgy (szerszám) elnevezése. A *gyeplő* = *jiplik* szóegyeztetésben az a hiány, hogy az utóbbi csak általában kötél-felét jelent, a *gyeplő* pedig a ló kormányzására szolgáló specificus kötelet. S minthogy ennek a különös célú kötélnak csakugyan van tűzetes neve a törökségben, méltán kérdezhetjük, mért nem vette át ezt a magyar? Véleményem szerint a *gyeplő*-vel csakugyan át is vette azt, s nem az általánosb értelmű *jiplik*-et.

Tör. kaz. *dilbegä, dilbügä, tilbügü* «fékszár, gyeplő (lenkseil)» Bál. (Budagov I, 373. *dilbege, dilbüge* és sziber. *tilbüge* வழி «lenkseil, lenkriemen»); — csuv. *telgebe* வழி. — Könnyen elképzelhető, hogy egy tör. *telbege* v. *delbege*, melyből átvetéssel a csuv. *telgebe*, más átvetéssel **telege, delege*-vé vált, s ez **deplő*-vé s végre *gyeplő*-vé magyarosodott.

hurok (acc. *hurko*-t) «schlinge, schleife»: mandsu *zurka, zurga* силки, пленки (vogelschlinge, dohne — aus pferdehaar Zach.), v. *zörka* (Gabl. átírása szerint) «schlinge von pferdehaar zum fang der vögel, dohne»; tung. *zurka* «schlinge» (Czekanowski), és *urka* (Castr.); megjegyzendő, hogy Zacharov a *zurka*-t már nem használt régi szónak jelzi (*-vel), s így vele még egynek tartandó, a kezdő *h* nélkül való: mands. *urgan* «fangschlinge» (укрюкъ, stange mit einer schlinge zum einfangen der pferde) | mong. *urğa* укрюкъ Kow. 460. — Kérdés, vajjon idevonható-e még a tör. *urgan*, mely egyszerűen «kötelet» jelent? De megvan a specialis «укрюкъ» jelentéssel a törökben: kirg. és kaz. *kuruk* (Budagov II, 53), a mely tehát a kezdő gutturalist is megőrizte (egybeveti a m. *hurok*-val Vámbéry, M. Er. 317); de *k* nélkül is: altaji tör. *uruk* укрюкъ. — V. ö. még: szamojed (Jur. dial.) *hurku* «schnur» | kott nyelv (nem altaji): *urkan* pferdeschlinge (Castrén). — Mandsu szókezdő *χ*-nak elvesztéről más példa is tanuskodik: mands. *usiya* «csillag» = tung. (Gold.) *zöcëkta* (Cast. dialectusában: *ösikta*). | mands. *amasi* vissza, *amala* után, később = tung. (Gold.) *χamasi, χamela* | mds. *ujun* = tung. (Gold.) *χujun* kilencz | megjegyzendő mdsu *kutan* mellett: *utan* «pelikan» (l. a *hattyú* czikket).

harang «campana»; mong. *χaraŋγa* (kharangha Bálint,

Párhuzam); de a mong. szó nem jelent szorosán «harangot», hanem hangoztató ércz-medenczet: Kow. 828. «une grande cymbale d'airain» (большой тазъ изъ звонкаго металла, употребляемый въ музыкѣ).

birka «ovis, schaf». — Az 1868-ban megjelent Szóegyezésekben e szó mellé állítottam volt: mord. *veris, verskü* (mordE. *vires, veriske*) «bárány (lamm)»; de a MUGSzótárba már nem vettem föl ez egybevetést, minthogy általában a miveltségi szókra, a melyek egyezése könnyen a kölcsönvétel gyanuja alá esik, kevésbé ügyet vettem. — Ahlqvist «Kulturwörter» stb. 14. l. megemlíti a m. *birka*-t is, ezt vélvén róla: «Nur das wort *barka, barika* scheint eine genuine magyarische benennung des schafes zu sein; ... es ist ein deminutiv von *bar*, welches blos tier im allgemeinen bedeutet». Tudjuk, hogy a *barka, barika* «lämmchen» (tkp. *bari* és *barika*) csak játszi diminutívuma a *bárány*-nak (az alapszó végének erősb csonkításával, úgy mint: *Ferencz*-től: *Feri, Ferike, Ferkó*), s hogy a *bar* «tier», melyet Ballagi szótár «elavultnak» fölhoz, a MNySz. szerint is «elvont gyöke» a *bárány* és *barom* szóknek. — Legújabbán Vámbéry magyarázta a *birka* szót (Magy. eredete 284. l.) «kis birtok, kis barom»-nak; «mert e szóban a *bir*, tör. *bar* tőszóttagot, mely birtokot, vagyont jelent és a kicsinyítő *ka* képzőt fedezhetjük föl». — Mind ezek ellenében constatalhatjuk most, hogy a *birka* szó megvan, szinte ugyanezen alakkal, az oroszban is: *быръка, бырка* (*byrka, byrka*) «lamm, junges schaf; meg: schaf-fell, lammfell» (fölhozza közép Oroszországból Dal szótára, mely egyúttal azt gyanítja, hogy az eredete a *бырь-бырь byr byr* birka-hívó szó).

bibasz «stupidus, hebes v. vilis Kreszn. («tölpel» Ballagi; «delki s testi tehetség nélkül való hitvány ember; együgyű» Tájsz.; «együgyű fölfogású, gyermekes eszű, ügyetlen» MNySz. *b. ember*; *hogy lehetsz oly b.*; — így is: *bibaszt*). — E szidó szónak eredetére tartozó adatokat nyerünk Miklosich «Türk. Elemente» (l. ismertetését NyK. XIX, 287) ezen cikkében: tör. *bilmez* «unwissend» — szerb *bilmezi*, orosz *belmesъ* (vergl. dial. *belevesa*, ein schimpfwort; *balbesъ*), kis-orosz *belmes* «lümmel». — Látjuk, hogy a tör. *bilmez* [tat. *bilmes*] vagyis a *bil*-tudni igének tagadólagos nom. agentise, mint ugyancsak az ész és helyes magaviseletet fogyatkozására mutató szidó szó belehatolt a szlávtságba s itt oly alakot

is nyert (*balbes*), mely a m. *bibas*-hoz nagyon közel áll. A Mikl. fölhozta adatokat igazolhatjuk s kiegészíthetjük a következőkkel: Dal orosz szótárában балбесъ, *balbes* «ostoba, otromba és tudatlan ember» (болванъ, неуклюжий невѣжа) | белмесъ, *belmes* id. (дурень einfaltspinsel, ничего не смыслящій semmit sem gondolkodó) | hogy a szónak *bilbas* alakja is előfordult, mutatja a *Bilbasov* orosz családnév | sőt a бейбасъ, *bejbas* alak is találkozik (pl. Gogolnál a «Taras Bulba» elején) | MNySz. vend szóul említi ezt: *bébasz*, de ez akár csak a magyarból kerülhetett.

A m. *bibas*-val jóformán egyértelmű még a m. *balfasz* is (MNySz. «együgyű, balga»; Tájsz. székely szóul: «tréfás, bolondos»; Ballagi «einfältig, einfaltspinsel»; a mai nyelvtudat nyilván a *bal*, *balog* meg a *bolond* értelmét érzi ki belőle); látni való, hogy ez tkp. az orosz *balbes* szóalakhoz csatlakozik. — Végre látván, hogy az orosz *balbes*, *belmes* szón a tudatlansággal, miveletlenséggel járó «illetlen, ostromba magaviselet, erkölcsi durvaság» értelme is jelentkezik (kis-or. *belmes* lümmel, *balbes* неуклюжий невѣжа), bátran ide vonhatjuk még a m. *pimasz*-t is (v. ö. *belmes*), a melyre már Ballagi is utalt. Megjegyzendő, hogy Tájsz. a *pimasz*-t székely szóul még így is értelmezi: «élhetetlen», a mi az «együgyű» jelentéshez csatlakozik.

BUDENZ J.

Mord. meznek. A comitativus ragja a mordvin nyelvben *-nek* (Regulynál egy-két esetben *-neg*), mely a finn comit. *-ne* (*-ne'*) ragnak felel meg. Használata csak annyiban tér el a finn casusétól, hogy ez utóbbi rendszeren csak birt. személyragokkal fordul elé. Példák: mordM. *šufta taradnek lopanek* (*-neg*) a fa ágastúl, levelestül; *važneg ašči* sapkában áll; *panarneg vetti praš* ingben esett a vízbe; *sevezä preanek tolganek* megette fejestül tollastúl (l. Budenz: mordvin nyelvtan, 112. l.) || mordE. *mujize tejterinze kumbrānek, ergenek* megtalálta a leányát kagylóstúl gyöngyöstúl NyK. V, 99. l. | *komaš, komaš, pargonek da puk, tolganek tosto uštize* hajolt, hajolt, koszarastúl és pehely-, tollastúl onnan leasett) (совѣмъ съ коробкомъ, пухомъ и перьями вмѣстѣ) Mord. Skazki 74. l. | *siñ vesemest vejkeñ pes jšmenek ulipanek vaješē* ők mindnyájan egytől egyig lovastúl, jószágostúl elsülyedtek (они всѣ, всѣ до одинаго и съ конями и съ имуществомъ перетонули) Skazki 126. l. | *ek! meri,*

lovažanek pakarneк suskomneкs kersevliten ! hej ! mondja, tetemes-től csontostól darabokra vágnálak ! (совѣмъ и съ костями и хрящемъ вмѣстѣ) Skazki 150. l. || vajj-vaj ! meri, pakšaso toñ melka skotinat vanomstonok, menelste Pazoñ tolozo praš da skotinat vese vaničanek mezneк pultinze jaj, jaj ! úgymond, a mezőn a te apró marháidat őriztűnkör az égből leesett (lecsapott) az Isten tüze és marháidat mind öröstől mistől elégette NyK. XIX. 90. l. | kudoš longadš da ejdet-kakšot sluganek mezneк merkaž merkinze a ház leomlott és gyermekeidet szolgálástól mistől összezúzta ! ib. 91. l. — Finn példák : isä poikineen tuli kaupunkiin az atya fiával v. fiaival (fiastól) jött a városba | isäntä perheineen joutui maantielle a gazda családotól jutott koldusbotra (az országútra) | jo sinuun kyllästyn valituksinesi már rád únok panaszaiddal | laiva hukkuu kaikkine tavaroineen a hajó elveszett minden áruival együtt | kirkko-korkeine tornineen a templom magas tornyával (l. Budenz : Finn Ny. 91. l.). (A finn nyelv a comitativust mindig a többes számban használja, még ha csak egy kísérőről van is szó.) Figyelmet érdemelnek az ilyen kifejezések mint : f. hän meni perheineen kaikkineen elment családotól mindenestől | talo myytiin kirjoinensa karjoinensa a ház eladatott mindenestől | hän myi talonsa kaluineen päivineen eladta házát mindenestől (Bud. FNy. 91. l.) | heroisine päivinensä jemte alla sina hästar (Eero Salmelainen : Pääskyisen pakinat 103.) | mutta kuitenkin kaikitenkin uskallan laskea kyhäyk-seni virheineen päivineen maailman teille ulos (J. Krohn : Viron kielioppi, esipuhe). — Szintígy a magyar -stól, -stül ragos comitativus : fiastól mitsammt dem sohne, gyermekestül m. dem kinde ; szöröstül, böröstül mit haut und haaren ; czókostül mokostül cum omnibus appertinentiis Kreszn. ; pereputtyostól mit kind und kegel ; mindenestül sammt allem, mit sack und pack (tárgyalja Budenz NyK. XVII, 158. l.). Érdekes példák még : iastül-fiastül (ia-fia) gyermekestül, mindenestül | fiastül lányostül, mindenestül | ráakadt fiastül lányostül micsodástül | czipöstül mindenestül | csontostül böröstül | egymásután minden szöröstül-böröstül, minden csontostül-szarvastül mind elnyelte Merényi : Sajóv. népm. I, 36. (V. ö. mordM. preanek tolganek ; mordE. lovažanek pakarneк).

Mindezen példákból látjuk, hogy a comitativus többnyire párosával fordul elő (*taradnek lopanek, preanek tolganek | kumbra-neк ergenek, jšmenek ulipanek, lovažanek pakarneк || perheineen*

kaikkineen, kirjoinensa karjoinensa || *szőröstül bőröstül, csontostúl szarvastúl* stb.); néha — mint a páros kifejezésekben többnyire — az egyik v. másik szó önállólag nem is él, vagy pedig csak nyomatékosító ikerszó (*kaluineen püvineen, kirjoinensa karjoinensa* | *czó-kostúl mókostúl, iastúl fiastúl*); máskor a két szó jelentése egészen azonos vagy legalább nagyon közel jár egymáshoz (*lovažanek pakarnek, puk tolganek, kumbrānek ergenek.*) — Az ilyen comitativussal járó páros kifejezések egyik másik tagja gyakran csak nyomatékosító járulék, a jelentéssel szorosabb kapcsolatban nem álló puszta ikerszó. Ilyenféle comit. ragos járulékot találunk még a felhozott mordE. példák között két figyelemre méltó ikerkifejezésben: *skotinat vese vaničanek meznek pultinze* és *ejdet-kakšot sluganek meznek merkaž merkinze*. A mordE. *meze, mez* itt határozatlan névmás = magy. *mi* a comit. *-nek* ragjával, s e szerint *vaničanek meznek* «öröstül *m i s t ű l*,» *sluganek meznek* «szolgástúl *m i s t ű l*». Itt *meznek* nyilván ezt akarja jelenteni: «mindenestül», tehát «öröstül mindenestül», «szolgástúl mindenestül». (Erre nézve v. ö. a föntebbi magy. példák közül: *fiastúl lányostúl, mindenestül* és *fiastúl lányostúl micsodástúl*; ez utóbbi mintegy átmenetet képez a «*mistül*» alakra.) A *mi* azonban figyelmünket legnagyobb mértékben fölkelti, az a mord. *mez* névmásnak illetén használata, mert hasonló szereplése van a magy. *mi*-nek is. A nép ajkán élnek ily kifejezések, mint: a *ház, csűr, kert mi eladó*; *láttam ott almát, körtét, diót mit*; a *pinczébe, kamrába mibe nem sok holmi tér el*; a *rengeteg ökörnek, tehénnek, lónak minek szörnyű sok széna kell*; a *háztul, malomtul mitül sok adó jár*; *ott hatta kocsistúl, lovastúl mistül, mint szent Pál az olájokat = mindenestül*. Az utolsó példában megtaláljuk a mord. *meznek* szakasztott mását is. Itt a *mi* névmás, a mely bármilyen raggal (még személyraggal is) használatos, határozatlan értelemben fordul elő. Úgy vélem, itt a határozatlan névmásnak jelentése (mintegy félbeszakasztva és közbevetőleg): «nem tudom én *mi*» vagy «isten tudja *mi*»; mert az kiérezhető, hogy ezen határozatlan *mi* előtt bizonyos megállapodás, megszakítás történik, pl. a *ház, csűr, kert mi eladó*. Épen így mondja a népnyelv pl. *vigyen a majd megmondom mi = vigyen a* (manó)! Ilyenféle megszakítással magyarázhatók nézetem szerint a szóban forgó példák is: *láttam ott almát, körtét, diót* (nem tudom én) *mit = almát, körtét, diót* és még más gyümölcsöt.

«Máskor csak adhattam el egy kis jószágot: búzát, zabot, mi, de az idén magnak való is alig van». Nyör VII, 468. l. (E példákban a *mi* nem egyezik főnévvel.) — «A mind é végzik a *cséplést, mit*, asz kérdi a szegény ember» Nyör XIV, 473. l. — «*Gazzá mivé* befűtöttek; *babot mit* főztek: babon kívül még egyebet is, de csak olyan félét. A *mi* ilyenkor teljesen hangsúlytalan. Nyör XIV. 517. l. — «Pedig négy nap óta csak *gombát mit* evett» = gombát s más effélét. (Arany: Toldi IX. é.). — «Lehánnya magáról nehezebb gunyáit, *pánczélt, sisakot mit*». (Toldi Szer. II. é.). «Édes néném, ez után *hintót mit* kellett küldeni» (Mikes Tör. Lev. 57.). — «A lakodalomban sok hiba esett a *főzésbe mibe*» (Gyarmathi). — «Megfogta *kezeit mijit*, úgy tréfált vele» (u. a.) — «És gondolataim a vadonban ha jönnek, eljátszom velek ábránd s szivarfüst közt, — azonban *órámra — mimre* ügyelek». (Ének a pesti ligetről).

Ezen utóbbi példák nagy részét Lehr Albert tárgyalta Toldi-kiadásának 301. lapján. Lehr a határozatlan névmásnak ilyenet használatát három csoportba foglalja: »1. Midőn a névmás: «*mi*» (= valami) «*hol*» «*honnan*» stb. a név után áll nyomban s vele ragban is többnyire egyezik, a ki nem mondott, fel nem sorolt tárgyak helyét pótolja stb.» Példák: «az a zsidó *kést mit* árul» | «minden pénzét *czukorra mire* költi» | «honnan jöttek ezek a kereskedők? — «*Budáról honnan*» | «egész nap a *kávéházban hol* tekereg» | kiegészítem még egy példával: «elmennek *temetésre hová*». — Igével összekapcsolva: pl. «feleségem ottbenn *varrogatott mi*». — «2. Midőn a névmást a névvel a «*vagy*» kötőszó kapcsolja össze». Példák: «az a zsidó *kést vagy mit* árul» | «*téged* emlegetett *vagy kit*» | «*Szegedről szakadt ide vagy honnan*». «3. Midőn «*vagy mi*» állandó formula gyanánt használtatik s körülbelől ennyit jelent = azt tartom, úgy vélem, úgy gondolnám, nemde? stb. A kimondás állító erejét gyengíti». Példák: «az édes apja már akkor nem is élt, *vagy mi*» | «jó a bor víz nélkül is, *vagy mi*» | «te is elmehetnél érte *vagy mi*» | «az már — *vagy mi* — ki is kapta a magáét».

Eddig Lehr. Az ő nézete szerint is határozatlan értelmű a *mi* = «valami»; nézetünk szerint gyakran még több is, t. i. «olyasmi», mintegy: «nem tudom én *mi*» »akármi» stb., s a beszédnek bizonyos megszakításával v. elvágásával kapcsolatban lép föl, a mint fentebb említettem. Ha tehát azt mondom: «az a zsidó *kést mit* árul» ez csakugyan annyit jelent, hogy «*kést* árul meg — czérnát,

tűt, pántlikát stb. (Lehr 1.), azaz más efféle apróságot, csecsebecsét; mert a mondat így értendő: az a zsidó kést és (nem tudom én) mit árul, aminthogy a szokásos alak mellett tényleg él e mellék-alak is a nép ajkán: az a zsidó kést s mit árul. E szerint mord. *vaničanek meznik* is = *vaničanek da meznik* (v. ö. *pargonek da puk-tolganek*); *sluganek meznik* = *sluganek da lija meznik*. Az is igaz, hogy: «az a zsidó kést vagy mit árul» azt teszi, hogy «azt hiszem, kést»; nem tudom bizonyosan, kést-e vagy más valamit (Lehr 2.); mert e mondat is így értelmezendő: az a zsidó kést vagy (nem tudom én) mit árul. De egyuttal azt is láthatjuk ebből, hogy a kettő közötti értelmi különbség a nyiltan kitett, vagy hallgatva odaértett és meg vagy kötőszóiban rejlik; azomban lényegileg e kifejezések egy és ugyanazon eredetre vihetők vissza, s nézetem szerint a *mi* szón mind a két esetben csak rokonneműeket, hozzátartozókat érthetünk. Ha tehát azt mondom: az az asszony *almát vagy mit árul*, ez se jelent mást, mint: *almát vagy körtét, almát vagy szilvát; almát vagy olyasmit*.

Ha aztán a *mi* nem egyezik meg a névvel, ez átmenettől szolgál oly szólásokhoz, melyekben a határozatlan névmás állandó formulává lett s megcsontosodott, mint pl. a *mi* ezekben: *buzát, zabot mi; varrogatott mi*. Hasonlókép *vagy mi* Lehr 3. csoportjában állandó formula gyanánt szerepel a kimondás állító erejének gyön­gítésére s jóformán a «talán» szócskát pótolja; noha itt már ügyel­nünk kell arra, vajjon nem valóságos kérdéssel és kérdő névmással van-e dolgunk? — Ilyenféle és egyéb tágabb értelmű s teljesebb kifejezések még: «Mert az ember mégis csak sajnálta, *vagy mi*» (Pet. Lehel v.). «Sőt oly vad gyönyörűséget óhajthat-e valaki, hogy egy imádott szépséget halva szemléljen, *vagy mi?*» (Csok. «Lilla» I.). «Hát hová mégy gyermekem? Tudja Isten, *vagy mi?* merre» (Vörösm. «Csong. és T.»). «Még csak azt se mondta, hogy befel­legzett, *vagy micsoda*». «Nem is várja, hogy az ember leköszönjön *vagy valami*, már ő akar lenni a gazda». «Jóka a viláért sem merte mondani, hogy az ördöggel volt köze *vagy valami*» (Ar. Jóka örd.). «Erdőkerülő volt *vagy olyas valami*» (Tompá: «Pali tört.»). «Ezt a fiut sem tom mi a patvar lelte, katonának vágyik *vagy mi az eblelke*» (Toldi Szer. III. é.). «Ej, ej, fiú, beh sokra haladtál: spiritusod van, *vagy mi a tatár*» (Vojtina). «A reverendán *vagy mi fenén*». Nyör XIV. 569. l.

E példák java-részét szintén Lehr után idézem. Ezek már jobban eltávolodnak, s némelyek ugyancsak elütnek a szóban forgó alakoktól; itt már a *mi* helyébe *micsoda, valami, olyas valami*, s még különösebb alakok lépnek. A finn nyelvben is találunk hasonlókat: *oliko kaksi lehmän-sorkkaa riidan aineena, vai mikä vala-e két tehén-köröm a veszekedés tárgyaúl, vagy mi* (Hunf., Finn Chrest. 26.) | *se ei ole aurinko, mutta kuu, otava, taikka mikä hyväsü az nem nap, hanem hold, gönczölsillag, vagy akármi* (Pääsk. pak. 51.) | *minulta olkoon se, mikä taivaalla loistaa mielellään kuu, aurinko eli mikä hyvään, kuten vaan tahdot tölem* legyen az, a mi az égen fénylik, akár hold, nap vagy mi, a hogy neked tetszik (u. o.).

STEUER JÁNOS.

Pótlék a zerge cikkhez (149. l.). — A törökségben is kínálkozik egy adat, mely utóvégre a m. *zerge*-hez még a legközelebb áll: csag. *serke* castrirter ziegenbock (Vámb. Sprachst.); mint kirgiz szó: *serke* козленокъ, ziegenbock im 2-ten jahre Ilm. (Budagovnál *serge* id.); turkm. *serke* castrirter bock Ilm.; alt. *serke* козель по 3 году (az Alt. grammatikában így, nem *serkek*, a mint Vámbéry, Primit. cultur 196. l. adja).

B. J.

A M. T. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

- NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK.** Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt. szerkeszti Budenz József, XV—XIX. köt. 1862—1885. Ára kötetenként II—X-ig 1 fnt 50 kr., XI-től fogva 3 fnt.
- NYELVEMLEKTÁR.** Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. 1864—86. 8-adrét.
- I. kötet. Bécsi Codex. Müncheni Cod. Közzéteszi: Volf Gy. Ára 2 fnt.
- II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: Volf Gy. Ára 2 fnt.
- III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C. Virginia C. Közzéteszik: Komáromy L. és Király P. Ára 2 fnt.
- IV. V. kötet. Erdy C. Közzéteszi Volf Gy. Ára 4 fnt.
- VI. kötet. Tihanyi C. Kazinczy Codex. Horvát Codex. — VII. kötet. Ehrenfeld Cod. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. kötet. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulcsár C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömör C. — XII. kötet. Döbrentei C. Gömör C. — XIII. kötet. Feszetics Cod. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolczi töredék. — Közzéteszi Volf Gy. Ára kötetenként 2 fnt.
- RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA.** (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilády Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok. Ára 2 fnt.
- II. kötet: XVI. századbéli magyar költők Ára 2 fnt.
- III. kötet: Tinódi Sebestény összes művei Ára 2 fnt.
- IV. kötet: XVI. századbéli magyar költők (1540—75). Ára 2 fnt.
- CODEX CUMANICUS** bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel és glossariumokkal kiadta gr. Kun Géza. Nagy 8-rét. Ára 5 fnt.
- UGOR FÜZETEK.** Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. Ára 60 kr.
- II. sz. Zürjén nyelvmutatványok. Közlik Budenz J. és Halász I. Ára 60 kr.
- III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 8-rét. Ára 60 kr.
- IV. szám. Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. Ára 60 kr.
- V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. Ára 60 kr.
- VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár Ára 1 fnt 20 kr.
- (Különnyomatok a *Nyelvtud. Közlemények*-ből.)
- RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK** Erdősitől Tsétsüig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta Toldy Ferencz. Ára 2 fnt.
- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI.** A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál. Ára 2 fnt.
- MAGYAR-UGOR ÖSSZEHASONL. SZÓTÁR.** Irta Budenz J. Ára 5 fnt.
- A MAGYAR IGEIDŐK.** Irta Szarvas Gábor Ára 1 fnt.
- A HELYES MAGYARSÁG ELVEI.** Irta P. Thewrewk Emil. Ára 1 fnt.
- A MAGYAR NYELVUJÍTÁS** óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. Irta Imre Sándor. Ára 1 fnt.
- KALEVALA.** A finneknemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 fnt.
- SIMONYI ZS.** A magyar kötőszók, egyttal az összetett mondat elmélete. I. kötet. (A mellérendelő kötőszók.) Ára 1 fnt 20 kr.
- II. III. köt. (Az alárendelő kötőszók) Ára 2 fnt 40 kr.
- KAZÁNI-TATÁR NYELVTANULMÁNYOK.** Irta Sz. Bálint Gábor. I. füzet. Kazáni-tatár szövegek. 1875. 8-rét. 170 lap. II. füzet. Kazáni-tatár szótár 1876. 178 lap. III. füzet. Kazáni-tatár nyelvtan 160 lap 1877. Egy-egy füzetnek Ára 1 fnt.
- ERTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖREBŐL.** Kiadja a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár. I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 20 fnt 20 kr. IX. köt. (1—12 sz.) 1882. Ára 3 fnt 20 kr. X. köt. (1—13 sz.) 1882. Ára 4 fnt. XI. köt. (1—12 sz.) 1883. Ára 3 fnt 70 kr. XII. köt. (1—12 sz.) 1885. Ára 4 fnt 60 kr.
- SZINNYEI JÓZSEF.** Finn-magyar szótár 1884. Ára 3 fnt.
- AZ UGOR NYELVEK ÖSSZEHAS. ALAKTANA.** Irta Budenz J. Első füzet. Igeképzés. 1884. (Különnyomat a Nyelvt. Közl.-ből.) Ára 1 fnt.